

RECENSIES

geschrift' ... (9). Essentieel, in deze redenering, is de zogenaamde exclusiviteitsclausule 'waarmee de wetgever aangeeft dat uitsluitend de met gezag beklede wettekst als bron van recht mag dienen' (10). Dit leidmotief komt herhaaldelijk in het werk voor. In het voor Nederland, België en Luxemburg direct van belang zijnde hoofdstuk codificatie in Frankrijk wordt uitgelegd dat het vooral gaat om het afschaffingsartikel (7) in de wet op de invoering van de *Code Civil*: 'Vanaf de dag waarop deze wetten van kracht zijn, houden de Romeinse wetten, de ordonnanties, de algemene of plaatselijke costumen, de statuten, de reglementen op, algemene of bijzondere rechtskracht te hebben in zaken, die het voorwerp vormen van de genoemde wetten waaruit het huidige wetboek is samengesteld' (vertaling van schrijvers op 386; originele tekst op 174).

In deze summiere boekbespreking zij in dit verband slechts gewezen op de mogelijkheid van een heel andere interpretatie der betreffende Franse codificatiegeschiedenis (uit de periode van het Consulaat, de bladzijden 163-174): de afschaffing van het tot dan geldende recht betekende geenszins dat het de gebruiker van de *Code Civil* (met name de rechter) verboden was uit het oude recht te putten om tot oplossing te komen van die gevallen welke in die *Code* niet voorzien waren. Op dit fundamentele punt dat de theorie en de praktijk der moderne rechtsvinding raakt, kan men het principieel oneens zijn met de auteurs van dit interessante boek.

Voor de Nederlanden begint de codificatiegeschiedenis schijnbaar in 1531, wanneer de Habsburgse machtsconcentratie vanuit Brussel een poging tot een begin van rechtseenheid met zich meebrengt (239 vlg.). De enige geografische kaart in het boek, aan het slot van het hoofdstuk over codificatie in Nederland op bladzijde 294, betreft een uitwerking van genoemde poging: de optekening van lokaal recht in de provincie Groningen, behandeld op bladzijde 252. Van codificatie kan hier trouwens niet gesproken worden, volgens schrijvers, wegens het gebrek aan exclusiviteit van het betreffende opgetekende recht. In hun ogen begint de Nederlandse codificatiegeschiedenis in 1798 bij de Staatsregeling der Bataafse Republiek, krachtens welke een regeringscommissie het eerste ontwerp van een nationaal burgerlijk wetboek ging maken. De totstandkoming en invoering van het eerste Nederlandse BW, onder koning Lodewijk Napoleon, de vervanging ervan door de *Code Civil* tijdens de Inlijving (1811, terwijl België en Luxemburg al sinds 1795 onder de vigeur van die code leefden), de voortzetting der werking van de Franse codes in het verenigde koninkrijk van Willem I, de gevolgen van de Belgische afscheiding voor een nationale Nederlandse wetgeving, de spoedig na 1838 hier te lande gerezen discussie over al dan niet gewenste voorzieningen van het *Burgerlijk Wetboek*, de aanvang na de tweede wereldoorlog van een slepende totale herziening in de vorm van het Nieuw BW; de problematiek van het gecodificeerde recht wordt in een breed Europees kader gezet.

Hier ligt een rijk gedocumenteerd maar (als boven aangestipt) enigszins dogmatisch werk, boeiend geschreven door twee van grote belezenheid getuigende auteurs.

Ch. M. G. ten Raa

H. Q. Röling, *'De tragedie van het geslachtsleven'. Dr. J. Rutgers (1850-1924) en de Nieuw-Malthusiaansche Bond* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1987; Amsterdam: Van Genneep, 1987, 308 blz., f39,50, ISBN 90 6012 719 6).

Algemeen wordt aangenomen, dat het openlijk en open spreken over seksualiteit een be-

trekkelijk nieuw fenomeen is en een gevolg van de zogenaamde 'seksuele revolutie' uit de jaren zestig. Vroeger zou over seksualiteit heel weinig of niets in de openbaarheid zijn doorgedrongen. Met deze studie over dr. Jan Rutgers wil de historicus Röling laten zien dat deze opvatting niet juist is. Rond de eeuwwisseling bijvoorbeeld stond de seksualiteit sterk in de openbare belangstelling, al was de discussie — in de geest van die tijd — omzichtig en indirect. Eén van de 'omwegen', waarlangs een eeuw geleden een voorzichtig openbaar debat over het geslachtsleven begon, was door de introductie van het neomalthusianisme. Dit 'stelsel' propageerde 'vrijwillige kinderbeperking' (door middel van anticonceptie) als oplossing voor het 'bevolkingsvraagstuk'.

De bedoeling van dit proefschrift is te laten zien hoe in Nederland tussen ongeveer 1800 en 1920 de bevolkingsgroei besproken werd en hoe de kennis over anticonceptie werd verspreid. Het boek bestaat uit twee delen. Onderwerp van het eerste deel is het ontstaan van het debat over anticonceptie. In het tweede deel staat de persoon van dr. Jan Rutgers centraal. De samenhang en overgang tussen de beide delen blijkt echter groter en vloeiender te zijn dan deze 'indeling' op het eerste gezicht suggereert. Rond 1900 verschoof namelijk binnen de Nieuw-Malthusiaanse Bond de aandacht voor de bevolkingsgroei als sociaal probleem naar de 'middelen', dat wil zeggen naar anticonceptie als oplossing voor de persoonlijke (gezins)problemen van de toepasser zelf. Deze koerswijziging van de NMB kwam in feite geheel op rekening van Rutgers, die in 1900 samen met zijn vrouw, de sociaal-democrate en feministe Marie Hoitema, de NMB van de eerste lichte 'bevolkingsdeskundige' bestuurders overnam. Rutgers — ex-dominee, huisarts, evolutionist, socialist en tenslotte ook nog neomalthusiaan — deed dat, zoals Röling laat zien, zo grondig dat hij in de daaropvolgende kwart eeuw de personificatie van de beweging voor geboortenregeling in Nederland was.

Röling heeft bij zijn weergave van wat er rond 1900 in Nederland leefde op het gebied van de seksualiteit, uitdrukkelijk gekozen voor een descriptieve benadering. Dat wil zeggen, dat hij zich niet bezighoudt met theorieën en interpretaties, maar dat hij slechts zo zorgvuldig mogelijk wil samenvatten, wat er door mensen vroeger gezegd is over wat hen bezig hield op seksueel gebied. Tot de bronnen die hij daarvoor systematisch heeft bewerkt, behoort allereerst Rutgers' archief en diens indrukwekkend aantal eigen publikaties. Andere primaire bronnen vormen een twintigtal tijdschriften alsmede een uitputtende selectie uit wat er toentertijd aan afzonderlijke publikaties over neomalthusianisme en 'kinderbeperking' is verschenen. Verder heeft Röling ook de archieven van mevrouw Rutgers en de NMB in zijn onderzoek betrokken, alsmede een aantal collecties van andere neomalthusiaanse, socialistische of feministische 'voortrekkers'.

De *Tragedie van het geslachtsleven* bestaat uit tien hoofdstukken, die gelijkelijk over beide delen zijn verdeeld. Het boek begint met een hoofdstuk over de wijze waarop het neomalthusianisme in de negentiende eeuw in Nederland is ontvangen. Daaruit blijkt dat het 'bevolkingsvraagstuk' aanvankelijk door economen en andere bevolkingsdeskundigen tamelijk laconiek tegemoet werd getreden. De oppositie tegen het neomalthusianisme nam echter toe, toen er via de inmiddels (1881) opgerichte Nieuw-Malthusiaanse Bond propaganda werd gemaakt voor het gebruik van voorbehoedmiddelen. Niettemin verliep het bestaan van de NMB tot 1895 voorspoedig. In dat jaar werd de koninklijke goedkeuring verkregen. Met deze officiële erkenning werd echter tevens de kiem gelegd van de georganiseerde bestrijding van het neomalthusianisme.

Alvorens in het tweede deel van zijn boek die geschiedenis te beschrijven, geeft Röling

eerst in de drie laatste hoofdstukken van het eerste deel een uitvoerig overzicht van de ethische en economische argumenten, die tot dan toe van verschillende kanten voor en tegen anticonceptie naar voren waren gebracht en van de wijze waarop diverse groeperingen op het neomalthusianisme hebben gereageerd. Dat blijkt over het algemeen niet zo gunstig te zijn geweest en in ieder geval overtrof nagenoeg overal het aantal tegenstanders het aantal voorstanders. Dat gold met name voor de receptie in medische kring. Vrijwel geen arts was in die jaren bereid tot openlijke steun aan de NMB, laat staan tot praktische hulpverlening. Rutgers zelf, één van het handjevol artsen bij wie men in die jaren voor hulp bij anticonceptie terecht kon, was overigens — ook in dit opzicht — een 'late roeping', zoals uit de twee hoofdstukken over hem en zijn vrouw duidelijk wordt. Als pas gevestigd huisarts moest hij niets van voorbehoedmiddelen hebben. Pas in 1892 had hij zijn 'vrees voor schade en schande overwonnen' en konden 'minvermogenden' voor een pessarium bij hem terecht. Eigenlijk viel het opkomend neomalthusianisme alleen maar goed in kringen van vrijdenkers en anarchisten. Anderen, zowel socialisten als confessionelen of feministen moesten om uiteenlopende redenen niets hebben van (de propaganda voor) 'kunstmatige geboortenbeperking'.

En dat werd er na de eeuwwisseling en na het aantreden van het echtpaar Rutgers in het bestuur niet beter op. In zekere zin speelde Rutgers zelf de bestrijders in de kaart. Bij gebrek aan bereidwillige artsen-hulpverleners was hij namelijk begonnen eenvoudige vrouwen tot zogenaamd 'deskundig medewerkster' op te leiden. In enkele gevallen vatten deze vrouwen hun taak te ruim op en boden zij hun cliënten-in-nood verdergaande hulp dan het aanmeten van het pessarium, waarvoor ze waren opgeleid. Inmiddels was er in 1898 op initiatief van een tweetal medici de Vereniging tot bestrijding van het nieuw-malthusianisme opgericht, waarin verschillende maatschappelijke en religieuze groeperingen zich eendrachtig aaneengesloten hadden. Met name de uiterst strijdbare initiatiefnemers van deze vereniging lieten zich de kans niet ontgaan om waar ze maar konden op de zojuist genoemde 'excessen' te wijzen. Een en ander leidde uiteindelijk tot een herziening van het *Wetboek van strafrecht* en tot de zogenaamde wet tot bestrijding van de zedeloosheid in 1911. De NMB werd daardoor weliswaar niet verboden, maar wel werden propaganda en hulpverlening er zeer door bemoeilijkt. In 1919 verliet Rutgers de NMB, door een nieuwe lichterling meer commercieel ingestelde bestuurders van zijn plaats gedrongen. De Nederlandse NMB, die tot dan toe in zekere zin internationaal een voortrekkersfunctie had vervuld, verliep in de jaren twintig enigszins, maar wist deze inzinking tamelijk snel weer te boven te komen. Deze herleving — in de jaren dertig — valt echter buiten de opzet van dit proefschrift. Dat eindigt, na twee afsluitende hoofdstukken over Rutgers' betekenis als seksuoloog en over zijn levens- en wereldbeschouwing, met diens zelfmoord in 1924.

Het boek valt op door de uitvoerige citaten. In dit geval heeft deze werkwijze echter het voordeel, dat daardoor een goed beeld wordt gegeven hoe in het verleden over seksualiteit gesproken werd. In dat opzicht is Röling dan ook zeker in zijn opzet geslaagd. Maar ook los daarvan is zijn studie als ontstaansgeschiedenis van NMB, maar vooral als monografie over de intrigerende persoonlijkheid die dr. Jan Rutgers was, al de moeite waard. Tot nu toe moesten we ons waar het de geschiedenis van de seksuele hervorming in Nederland betrof, behelpen met Nabrinks even lijvige als onwetenschappelijke werk. Weliswaar kwam de NMB in een aantal andere recente studies over de geschiedenis van abortus en anticonceptie ter sprake, maar geen van de auteurs heeft de archieven van de NMB of van Rutgers in zijn onderzoek betrokken. Rölings boek is overigens niet alleen voor historici van diverse rich-

tingen interessant, maar is ook boeiende lectuur voor historisch geïnteresseerde medici, demografen, (cultuur)psychologen, sociologen en seksuologen.

Op een punt zou ik echter een kritische kanttekening willen maken en wel bij Rölings weergave van de 'polemiëk onder de artsen' rond de eeuwwisseling en met name bij wat hij zegt over de afloop daarvan. Volgens Rölïng trokken de medici zich aan het begin van de twintigste eeuw eenvoudigweg terug uit het neomalthusiaans debat en waren ze vervolgens 'onwillig de hun toebedachte rol te spelen'. Naar mijn mening doet Rölïng hiermee geen recht aan de initiërende, maar vooral doorslaggevende rol die een uiterst militant groepje artsen heeft gespeeld bij het op gang komen van het anti-neomalthusiaans verzet en aan de verstrekkende gevolgen die hun actie heeft gehad. Deze strijdbare actievoerders hebben namelijk een stevige medisch-ethische basis weten te geven aan de tot dan toe toch wat vage, emotionele en religieuze gevoelens van afkeer in het medisch milieu ten opzichte van anticonceptie, doordat zij een onlosmakelijk verband wisten te leggen tussen anticonceptie en abortus provocatus. Onder artsen gold voortaan: wie zich met anticonceptie inlaat, eindigt als aborteur. Op die manier hebben zij voor een negatieve medische attitude ten opzichte van anticonceptie gezorgd, die decennia lang het klimaat in de spreekkamer heeft bepaald.

Hanneke Westhoff

L. Wijmans, *Beeld en betekenis van het maatschappelijke midden. Oude en nieuwe middengroepen 1850 tot heden* (Dissertatie Rotterdam 1987; Amsterdam: Van Gennepe, 1987, 334 blz., f42,50, ISBN 90 6012 710 2).

Het maatschappelijke midden omvat zowel de oude middengroepen of zelfstandige ondernemers ('de middenstand') als de nieuwe middengroepen, bestaande uit voor salaris werkende ambtenaren en employés. De eerste categorie neemt in Nederland tussen 1850 en 1980 van 45 tot 10% van de beroepsbevolking af, de tweede categorie van 4 tot 46% toe. Binnen de tweede categorie is de toename van vrouwen van betekenis, of zoals Wijmans dat in minder fraai Nederlands noemt; 'een ander belangrijk aspect van de kompositie van de categorie 'employe's' is het plaatsvinden van 'een verdere vervrouwelijking' (144). Uitgaande van sociologische theorievorming, maar gaandeweg sociologie en politicologie verbindend knoopt Wijmans aan bij de stelling, dat sterke middengroepen verbonden zijn met politieke stabiliteit en centumpolitiek. Daarbij functioneert het midden 'als buffer' tussen hoog (top) en laag (basis), al verwachten veel marxisten dat bourgeoisie (top) en arbeidersklasse (basis) in betekenis toenemen en het midden verdwijnt. Het historisch opgezette onderzoek omvat drie perioden, te weten de tijd tot en met de eerste wereldoorlog, de periode tussen de wereldoorlogen en het tijdvak na de tweede wereldoorlog tot ongeveer 1985. Elke periode heeft in het boek eenzelfde opbouw met eerst een uiteenzetting van het politieke en/of sociaal-wetenschappelijke debat over de middengroepen, vervolgens de feitelijke positie van de oude en nieuwe middengroepen en tenslotte de organisaties van de oude en nieuwe middengroepen. Voor de gehele periode concludeert Wijmans dat veranderingen in omvang en samenstelling van het maatschappelijke midden 'noch de ongelijkheid hebben verkleind, noch het konflikt tussen klassen hebben uitgebannen'. Er is geen sprake van een stabiliserend sociaal midden met een min of meer gemeenschappelijke ideologie. In plaats daarvan behelst het midden het grootste conflictpotentieel (33 en 275).